

İslam Düşüncesinde Ahiret İnançının Temel Dayanakları

Fatma PINAR*

Öz

İslâm düşüncesinde hassasiyetle üzerinde durulan konulardan biri olan ahirete iman, temel iman esaslarından beşincisi olup, ahiret hayatını inkâr edenin imanı geçerli sayılmamaktadır. Ahiret hayatının mahiyeti hakkında insanın bildikleri ancak Allah'ın Kur'an'da ve Peygamberin hadislerde bildirdiklerinden ibarettir. Kur'an'da sûr'a ilk üfürülüş ile birlikte yüce Allah'ın dilediklerinin dışında göklerde ve yerde bulunan her şeyin yok olacağı ifade edilmiştir. Akabinde kabir hayatının başlayacağı, sûr'a ikinci kez üflendiğinde ise insanların mahiyetini bilmediği bir şekilde dirilişin gerçekleşeceği haber verilmiştir. İsrail'in ikinci kez sur'a üflemesiyle birlikte dirilen insanlar hesaplaşmak üzere hızlıca mahşer meydanına doğru koşacak, burada kendilerine amellerinin kayıtlı bulunduğu amel defterleri verilecektir. Amel defterleri, mizan adı verilen bir terazide tartılacak, bu defterlerin sahipleri ise amellerinin ağırlığına göre muamele göreceklerdir. Allah'ın mümin kulları cennete, günahkârlar ise cehenneme gireceklerdir. Böylece Allah'ın adaletinin bir gereği olarak dünyada işlenen iyilikler mükâfatlandırılırken, kötülükler ise hak ettikleri karşılığı göreceklerdir.

Anahtar Kelimeler: *Kabir, Berzâh, Amel Defteri, Cennet, Cehennem*

Basic foundations of the belief in the Hereafter in Islamic Thought

Abstract

In Islamic thought one of the issues which is focused on sensitively is belief in hereafter and it is the fifth of the basic foundations of faith and those who deny the hereafter life isn't considered as believers of İslam. Human begins information about the nature of the hereafter life is only made up of the information which is stated in Quran by Allah and stated in Hadith by the prophet. In the Quran with the blowing of Sura, expect the ones God separates everything in the heavens or on earth will be gone. Then the life of grave will start and when grave will start and when the sura is blown for the second time, the resurrections will start. With the İsrail's blowing the Sûr for the second time the people who are resurrected will run towards the Armageddon field. There, their deed recordings will be given to them. Those deed recordings will be weighed and the owner of them will be treated according to their deed's weight. The Muslims will be in the Heaven and the sinner will be in the Hell. By this way good deed which had been done in the world life will be justified and the bad deeds will be justified.

Keywords: *Kabir, Block, Amel Book, Heaven, Hell*

---

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
fatmapinar1453@gmail.com

Giriş

İslam dininin inanca dair temel meselelerinden biri de ahiret hayatıdır. Dinimiz, ahiret hayatı hakkında kapsamlı bilgi vermekte, böylece insanın bilmediği bir âlemi henüz dünya hayatında iken bilmesini ve o âlem için hazırlık yapmasını istemektedir. Aynı zamanda insan fitratının özünde mevcut bulunan ahiret inancının, ne iyilik ne de kötülüğün hiçbir zaman karşılıksız bırakılmayacağı görüşü için bir teminat olduğunu vurgulamaktadır.¹

İslamiyet öncesinde ise Araplarda ahiret düşüncesine rastlanılmamaktadır. Araplar ahiret hayatına inanmamakla birlikte, bu konuda çok katı bir tutum sergilemişlerdir. Çürümüş kemiklerin yeniden canlanıp, dirilmesi olayını imkânsız görmüşlerdir. Kur'an'da birçok ayette onların ahirete inanmadıkları açıkça dile getirilmektedir. Bu ayetlerden biri de şudur: “Onlar yeminlerinin bütün gücüyle Allah’ın üzerine yemin ederek şöyle dediler: ‘Allah ölen kimseleri asla diriltmez.’ Yüce Allah onların bu iddialarına şöyle cevap verir: ‘Bilakis bu Onun kendi üzerine aldığı gerçek bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bunu bilmez.’”² Bu ayette müşriklerin ahiretin olmadığına, Allah’ın üzerine yemin edecek kadar kendilerini inandırdıkları ifade edilmektedir. Bu nedenle Kur'an'da ahiret konusuna büyük önem verilmekte, insanları ikna etmek için pek çok delil kullanılmaktadır. Nitekim tevhid ve şirk konusundan sonra Kur'an'ın üzerinde durduğu ikinci bir konunun da ahiret ve yeniden dirilme konusu olması, Kur'an'ın bu konunun kavratılmasına ne kadar çok önem verdiğinin bir göstergesidir. Yine diğer bir önemli kanıt ise, Kur'an'da ahirete imanın Allah'a iman ile birlikte yirmi altı yerde zikredilmesidir. Ayrıca bu konuya o kadar çok temas edilmiştir ki, ahiret gününe birbirinden farklı kırktan fazla isim verilmiştir.³

1-Ahiret İnancının Temellendirilmesi.

Ahiret kelime itibari ile “son” anlamında olup, bir kavram olarak insanın yaşadığı şu dünya hayatının sonrasındaki var oluşu ve hayatı ifade eder. İslâm düşüncesinde hayat, insanın ömrünü gösteren kısa bir dönem olmayıp, ebedi âhiret hayatını da kapsamaktadır. Ahiret hayatı ise insanın ölümü ile birlikte başlayacak olan hayattır. İnsanı yok olma düşüncesinden kurtaracak olan ahiret düşüncesi üzerinde Kur'an özellikle durmakta, ahiret inancını Allah inancı ile birlikte değerlendirmekte ve âhireti inkârı sapıklık ve küfür olarak ifade etmektedir.⁴ Gönderilen peygamberler âhiret inancını telkin etmişlerdir.⁵

¹ Abbas Muhammed el-Akkad, *el-Felsefetü'l-Kur'aniyye*, Kahire, Dârü'l-Hilâl, 1962, 85; Haris El Muhasibi, *Kitabü't-Tevehhüm*, Mektebetü'n-Nehdati'l-İslamiyye, Kahire, 1980, 11; Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Makalatül İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*, Mektebetü'n-Nehda, Kahire, 1979, 372.

² Nahl, 16/38.

³ Mevlüt Güngör, “Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”, *Dini Araştırmalar*, sayı: 23, Ankara, 21.

⁴ İsrâ 17/51; Yasin 36/77-79; Ahkaf 46/33; Rum 30/27; Enbiya 21/104; İsrâ 17/49-51; Mümin 40/57; Naziat 79/27; Hac 22/5-7; Zuhruf 43/11; Araf 7/51; Fatır 35/9; Saffat 37/16-20; Fussilet 41/30-32.

Dolayısıyla âhireti inkâr eden kimse dolaylı olarak peygamberleri de inkâr etmiş olmakta⁶ ve ahiret nimetlerinden de mahrum kalmaktadır.⁷ Bu sebeple Kur'an'ın telkin ettiği insan modeli, dünya ve âhiret dengesini kurmuş olan insandır.⁸

Kur'an'ın telkininin bu yönde olmasından dolayı, kelamcılar ahiret inancı üzerinde ısrarla durmakta ve ahiretin imkânını hem akli hem de nakli deliller ile ispatlamaya çalışmakta, ahiretin varlığının aklen caiz, naklen de sabit olduğunu ifade etmektedirler. Onlar akli yönden ahiret hayatının varlığına delil olabilecek iki husus üzerinde durmaktadırlar. Bunlardan ilki ahiret inancının bu dünyada ölçülü ve dengeli hareketler yapmaya sevk etmesidir. Bu dünyada açık olsun ya da gizli olsun yaptığı tüm fiillerden sorumlu olduğunu bilmek insanı iyi davranışlara sevk eder. İkinci bir husus ise zulme uğrayan insanın bu dünyada hakkını alamadığı halde ahiret hayatında alacağına inanması ve böylece karamsarlık ve ümitsizliğe düşmemesi, sabırlı ve metanetli durmasıdır. Ayrıca ahiretin imkânına dair Kur'an'da da birçok akli delil sunulmaktadır. Bu delillerden biri olan İsrâ Suresi 51. ayette yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Bizi kim diriltecek’ derler, de ki sizi ilk defa yaratan tekrar yaratacaktır. Sana başlarını sallayarak ‘ne zamandır bu’ derler. De ki, yakında olması mümkündür.*”⁹ Bir işi ikinci defa yapmak her zaman için ilk defa yapmaktan çok daha kolaydır. Allah insanı ilk defa yaratan olduğuna göre Allah'ın ikinci defa yaratması O'na zor değildir.¹⁰ Yine Mümin Suresi 57. ayet ahiret hayatının varlığının akli delili olarak sunulmuştur. “*Göklerin, yerin yaradılışı, insanların yaradılışından daha büyük bir olaydır.*”¹¹ Burada zor bir işi gerçekleştirenin, ondan çok daha kolay işleri yapmaya gücü yeteceği gerçeğinden yola çıkarak ahiretin varlığı ispatlanmaya çalışılmaktadır. Yine kelamcılar Rum suresi 11. ayeti bu konuda akli delil olarak sunmaktadırlar. “*Allah önce yaratır, sonra onu tekrarlar ve sonunda O'na dönersiniz.*”¹² Burada da bir şeyi yapanın onu tekrar yapmaya muktedir olduğu vurgulanmaktadır. Yine bu konuda Kur'an'ın delil olarak sunduğu Hac Suresi 5. ve 6. ayetlerde ise şöyle buyrulmaktadır: “*Yeryüzünü kupkuru görürsün. Ama biz ona su indirdiğimiz zaman o kıpırdanır, kabarıp, her çeşitten gönül alıcı çift çift bitkiler verir. Bunlar Allah'ın gerçek olduğunu, ölüleri dirilttiğini ve her şeye gücünün yettiğini gösterir.*”¹³ Bu

⁵ Safvet Senih, *Ölüm ve Diriliş*, Nil Yayınları, İzmir, 1992, 79.

⁶ Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi*, Fecr Yayınları, Ankara, 1986, 230.

⁷ Mustafa Ünverdi, “Kur'an'da Âhiret İnancı Bağlamında, Adana ve Hatay Bölgesindeki Tenasüh ve Reenkarnasyon İnançlarının Değerlendirilmesi”, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/2, Çorum, 2004, 278.

⁸ Ahmet Çelik, “Kur'an'a Göre Âhiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Erzurum, 182.

⁹ İsrâ, 17/51.

¹⁰ Hüseyin Atay, *İslâm İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, 199.

¹¹ Mumin, 40/57.

¹² Rum, 30/11.

¹³ Hac, 22/5-6.

ayetlerde de insanın öldükten sonra tekrar diriltilmesi ölü yerin diriltilmesi ile açıklanmaya ve ispatlanmaya çalışılmaktadır.¹⁴

2-Ahiret Ahvali

a) Sûr'a Üfleniş: Sûr kıyametin kopmasını ve insanların yeniden diriltilmesini ifade eden Kur'ani bir terimdir.¹⁵ İslâm kelamcılarına göre sûr'a ilk üfürüldüğünde yeryüzünde ne kadar canlı varsa hepsi ölür, ikinci üfürülüşte ise insanlar hesap üzere yeniden dirilitir.¹⁶ "Sûr'a üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz"¹⁷ ayetinde sûr'a değinilmekte ancak teferruatı hakkında bilgi sunulmamaktadır. Sûr adına bilinenler ancak onun adı ve kendisine üfürüleceğinden ibarettir. Bunun nasıl bir şey olduğunu öğrenmek için uğraşp didinmek, insanın görevi değildir. Yine Kur'an'da bir başka ayette ise sûr'a ikinci üflemeden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "Bunu ikinci defa sûr'a üfleme takip eder. O gün kalpler titrer. Gözler korkudan aşağı kayar."¹⁸ Ayet-i kerimede geçen "racife" kavramının yeri, dağları ve tüm canlıları sarsan, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın diledikleri dışında herkesi bayılıp öldüren birinci çığlık olduğu, yine ayette geçen "radife" kelimesinin ise insanları tekrar diriltten ve bir araya toplayan ikinci çığlık olduğu söylenilmektedir.¹⁹ İsrail'in ilk sûr'a üfürmesi ile bütün insanlar ölür, dünya ve âhiret hayatı arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilen, berzah hayatı başlar. İkinci üflemesi ile de kabirlerde yatanlar dirilitir ve hesap üzere kaldırılırlar.

Surun kendisi de; mahiyeti, hakikati ve ölümlerin karşılık vermesi açısından gaybın sınırları içine girmektedir. Tercih edilen rivayetler bu konuda şöyle diyorlar: Bu, bir melek tarafından üflenen nurdan bir borudur. Sûr insanların şu yeryüzünde ellerinde bulundurdukları ve düşündükleri şeylerden tamamen farklı bir özelliğe sahiptir. İnsanlar ancak yüce Allah'ın bildirdiği kadarıyla bilebilirler. Onların bu miktarı aşması söz konusu olamaz. Bunun dışında söylenenlerin güvenilirliği ve kesinliği yoktur ve artık söylenenler zandan öteye geçemez.²⁰

b) Kabir/Berzâh Hayatı: "Kabir" Arapçada ölümlerin gömüldüğü yer anlamındadır.²¹ "Berzah" ise set, engel, iki şey arasındaki perde gibi anlamlarda olup,²² dünya ve ahiret hayatı arasındaki sınırı dile getirir. Kur'an'a göre berzah/kabir hayatı mezardan ibaret değildir. İnsanın kabir hayatını yaşaması için bedeninin mezara girmesi gerekmez. Ölen insan ne halde, ne yerde olursa olsun,

¹⁴ Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, 171.

¹⁵ Adil Bebek, "Sûr", *TDV Ansiklopedisi*, XXXVII, TDV Yayınları, 2009, 533.

¹⁶ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2009, 138.

¹⁷ Nebe, 78/18.

¹⁸ Nâziât, 79/7-9.

¹⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, IV, Darü's-Şuruk, Beyrut, 1972, 3813.

²⁰ Kutub, *a.g.e.*, II, 1135.

²¹ Kürşat Demirci, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, XXIV, 2001, 33.

²² Habil Nazlıgül, "Berzah", *İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, I, İstanbul, 2000, 298.

kabir hayatını tadacak, yaşayacaktır. Kabir hayatından, bedenlerin bütün uzuvlarının canlı olması şeklinde bir mana değil de, ruhun elem ve hazları hissedecek tarzda olması anlaşılmalıdır. Bu yönüyle de kabir hayatı rüya âlemine benzetilmektedir.²³ Kur'ân'da kabir hayatına ve kabir azabına işaret eden herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Fakat bazı ayetlerin kabir hayatına delalet ettiği ifade edilir. Bununla birlikte kabir hayatına ilişkin olarak verilen bilgiler yorumlardan ibaret olup, kesin bilgiler değildir. Hadis kitaplarında kabir hayatı ile alakalı birçok rivayet bulunmaktadır.

Ehli Sünnet kelmacıları kabir hayatının hak ve gerçek olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.²⁴ Fakat bu hayatın mahiyeti hakkında ortak bir görüş söz konusu değildir. Azabın bedene mi, ruha mı, yoksa her ikisine birden mi verileceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayetlerin delaletinin zanni oluşu, hadislerin de bir kısmı sahih olmakla birlikte tevatür derecesine ulaşmamış olmaları dolayısıyla, kabir azabını reddedenlerin küfürle suçlanamayacağı kanaatine varılmıştır. Çeşitli kaynaklarda kabir azabının varlığına delil olarak getirilen ayetlerden bazıları şunlardır: “*Onlar: 'Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik. Bir daha çıkmaya yol var mıdır?' derler.*”²⁵ Bakara suresi 28. ayette kabir hayatına delil gösterilen ayetler arasındadır. Ayette şöyle söylenilmektedir: “*Ölü idiniz, sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz. Öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz.*”²⁶ Bu konuda delil olarak gösterilen diğer bir ayet ise şöyledir: “*Kötü azap Firavun'un adamlarını sardı. Onlar sabah akşam ateşe tutulurlar. Kıyametin çattığı gün 'Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun' denir.*”²⁷

Bu Kur'an ayetlerinin dışında, kabir hayatı hakkında bilgi verici birçok hadis bulunmaktadır. Ahiretin ahvali hakkında sahabe merak ettiği mevzuları Hz. Peygamber'e sormuş ve Hz. Peygamber'in onlara verdiği cevap bu konuda geniş hadis külliyyatımızın oluşmasına vesile olmuştur.²⁸ Bu konuda İslâm âlimleri de

²³ İsmail Bulut, *Şah Velîyullah Dehlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, 120.

²⁴ bkz.: Eş'arî, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, Medine, 1410, 185; a.y., *Makalatül İslamiyyin*, 352; Ömer Nesefî, *Metni Hakaiki Akaidi'l-İmam en-Nesefî*, Sahafiye-i Osmaniyye, İstanbul, h. 1293, 221; Sabuni, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Külliyyete bi Cemaati Marmara, İstanbul, 2011, 177; Muhasibi, **a.g.e.**, 8; Abdülkahir el-Bağdadi, *el Fark Beyne'l Fırak*, Dar'ul-Marife, Beyrut, 1987, 348; Teftazani, *Şerhü'l-Akaid*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2010, 46; Ebu Muin Nesefî, *Bahrü'l-Kelam fi Akaid-i Ehlil-İslam*, Matbaatu Maşriki'l-İrfan, Konya, h. 1327, 93; Ebu Hamid Gazzali, *İhya-u Ulumiddin*, Daru's-Selam, Kahire, 2003, 134; Abdülvahap Öztürk, “*İmam-ı Azâm Ebu Hanife ve Eserleri*”, Çınar Yayınları, İstanbul, 2012, 48.

²⁵ Mü'min, 40/11.

²⁶ Bakara, 2/28.

²⁷ Mü'min, 40/45-46.

²⁸ Mevlüt Özler, “Kelam Tarihi”, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, 31.

birçok görüş beyan etmişlerdir. Örneğin kabir hayatını Gazâli ve Maturidi uyku ve rüyaya benzetilen bir geçiş dönemi olarak ifade etmektedir.²⁹

c) Diriliş: İsrâfil'in ikinci kez Sûr'a üflemesi ile beraber, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden son dönemine kadar yaşamış ne kadar insan varsa hepsi kabirlerinden dirilerek kalkacaktır. Buna haşr edilme denmiştir. Ba's terim anlamıyla öldükten sonra dirilmek, asli parçaları bir araya getirerek ve ruhları da buna iade ederek, Allah'ın ölüleri mezardan çıkarmasıdır.³⁰ Diriliş başka bir tanıma göre ölümden sonra kabirde veya berzah âleminde varlığını sürdüren ruhun, bedeninin yeniden terkip edilmesi ve ruhun bedene döndürülmesidir.³¹ Yeni bir ruh-beden birlikteliğine kavuşturacak olan ise ancak yüce Allah'tır ve ancak ruh O'nun döndürmesi ile yeniden diriliş şeklinde varlık âlemine çıkabilir.³²

Ehli Sünnet âlimleri, öldükten sonra yeniden dirilişe inanmayı, iman esaslarından biri olarak kabul etmektedir.³³ Ölümden sonra meydana gelecek olan diriliş ahiret hayatının başlangıcı olup gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Çünkü bu Allah'ın bir vaadi ve adaletinin gereğidir.³⁴ Bu nedenle Kur'an hesap vermek üzere yeniden dirilişi inkâr edenleri kınamış ve dirilişi ispat edecek birçok somut deliller sunmuştur. Kur'an'ın dirilişe delil olarak sunduğu ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: *“Kendi yaratılışını unuttur da; ‘çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyerek bize misal vermeye kalkarlar. De ki; onları ilk defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir.”*³⁵ Rivayete göre, Übeyy b. Halef bir gün Hz. Muhammed'in elinde çürümüş bir kemikle geldiğini ve parmaklarıyla onu ufaladığını görünce ona sorar; *“Muhammed! Allah'ın bu çürümüş, parçalanmış kemiği tekrar dirilteceğini mi zannediyorsun?”* Bunun üzerine Peygamberimiz: *“Evet Allah bunu diriltecek, seni de öldükten sonra diriltecek ve cehenneme atacaktır”* buyurmuştur. Yukarıda zikredilen ayette bunun üzerine nazil olmuştur. Yine yüce Allah Kuran'da *“Allah rüzgârları gönderir, onunla da bulutları kaldırır, bizde onu ölü bir şehre sürükleriz, onunla yeri ölümden sonra diriltiriz. İşte ölümden sonra dirilme böyledir”*³⁶ buyurmuştur. Yağmur nasıl kuru toprağı Allah'ın emriyle canlandırıp, yeşertiyorsa aynı şekilde kurumuş ve çürümüş kemikler de Allah'ın emriyle bir araya gelerek dirilecektir. Maddeden

²⁹ Adil Bebek, “Cennet Meyveleri Örneğinde Âhiret Hayatına Kelami Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X-2, İstanbul, 2005, 2.

³⁰ Teftazani, *Kelam ilmi ve İslam Akâidi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, 203.

³¹ Cafer Sadık Yaran, “Death and Immortality in İslamic Thought”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, Samsun, 1998, 103.

³² Ebu Hamid Gazzâli, *Filozofların Tutarsızlığı*, (Terc.: Mahmud Kaya-Hüseyin Sarıoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, 202.

³³ Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Terc.: Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara, 2008, 22.

³⁴ Mahmut Şahin, *Kur'an'da Diriliş Gerçeği*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, 9.

³⁵ Yâsin, 36/78-79.

³⁶ Fâtır, 35/9.

ibaret olan insan bedeninin tekrar diriltilmesi, yine maddeden müteşekkil olan tabiatın diriltilmesi olayı örnek gösterilerek ispatlanmaya çalışılmaktadır. Yüce Allah bu şekilde yeniden dirilme olayını insan tasavvuruna yaklaştıracı örnekler sunmaktadır. Buradan da anlaşılabilir, kıyamet gününde cesetlerin tekrar diriltip, hayata döndürülmesinin nas yoluyla sabit olmasıdır.³⁷ Allah insanları ölümden sonra tekrar diriltecek ve hesap vermek üzere bir araya toplayacaktır.³⁸

Kur'an'da diriliş gerçeği üzerinde ısrarla durulmasına rağmen, müşrikler yeniden diriltileceklerine inanmamışlardır. Nitekim bu gerçek yine Kur'an'da haber verilmektedir. Muattıla adı verilen cahil, eğitilmemiş Araplar, Allah'ın öldükten sonra diriltip, hesaba çekeceğini inkâr etmekteydiler. Bunlar tabiatın diriltip, dehrin yani zamanın yok ettiği düşünmüşlerdir.³⁹ Dirilişi inkâr eden sadece bunlar değildi. Aynı şekilde metafizikçi filozoflarda dirilişi tamamen inkâr etmişlerdir. Onlar ister İslam'ın kanunlarıyla uyuşsun, isterse uyuşmasın, yorumlarını aklın kanununa göre yapmışlar⁴⁰ ve bu noktada büyük bir yanılığa düşmüşlerdir. Çünkü metafizik konuları ispatta akıl yetersiz kalmaktadır. Gazzâli de bu konuya açıklık getirmekte ve dirilişi akıl dışı bir olay olarak görenlerin, tamamen akla dayalı çıkarımlarda bulunmalarının yanlış olduğunu dile getirmektedir. Ona göre akıl dışı olarak görülen şeylerin inkârı çok da doğru ve isabetli sonuçlar doğurmayabilir. İlahi kudret hazinesinde hiç kimsenin bilmediği nice ilginç şeyler vardır ki, gördüğünün dışında hiçbir varlık olmadığını savunanlar, tılsım, mucize ve kerameti inkâr ettikleri gibi bunları da inkâr etmektedirler. Hâlbuki sebepleri bilinmeyen bu ilginç şeylerin varlığı ittifakla sabittir. Nitekim mıknatısı daha önce hiç görmeyen, onun demiri çektiğinden habersiz olan birine bu anlatıldığında, bunu kabullenmez ve ancak demire bir ip çekilmek şartıyla demirin çekilebileceğini söyler. Çünkü ona göre çekme olarak görünen budur. Oysaki bu durum her ne kadar akıl dışıymış gibi görünse de, bu bir gerçektir. Dirilişi inkâr edenlerin durumu da aynen buna benzemektedir.⁴¹

Meşhur bazı İslam filozofları da haşrın ruhani olacağını savunmuş ve bu konudaki Kuran ayetlerine muhalefet ederek, bedeninin yeniden dirilmesini imkânsız görmüşlerdir.⁴² Filozofların bu konudaki görüşlerine İslam kelamcıları tarafından eleştiriler yöneltilmiştir. Filozofların ruhani haşrı kabul edip, bununla birlikte cismani haşrı reddetmelerine karşı, kelamcılar cismani haşrın mümkün olduğu görüşünü ileri sürmüş, ayrıca dirilişi hem akli hem de nakli deliller ile

³⁷ Bekir Topaloğlu, *Maturîdiyye Akaidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, 177.

³⁸ İsa Yüceer, *Ehl-i Sünnet İnancı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınevi, Van, 1995, 93.

³⁹ Şehristani, *Milel ve Nihal*, (Terc.: Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2011, 435.

⁴⁰ Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, (Terc.: Ömer Türker), Kırk Gece Yayınları, İstanbul, 2011, 50.

⁴¹ Ebu Hamid el-Gazzâli, *Filozofların Tutarsızlığı*, (Terc.: Mahmut Kaya ve bşk.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, 221.

⁴² Binyamin Abramahov, *İslam Kelamı*, (Terc.: Emine Buket Sağlam), İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, 83.

ispatlamaya çalışmışlardır.⁴³ Kelamcılara göre haşrın cismani olacağını kabullenmek hem akla, hem nakle hem de Allah'ın adaletine daha uygundur. Çünkü Kuran cennet ve cehennem tasvirleri yaparken hep beş duyu ile algılanabilen tablolar çizmektedir. Ayrıca Allah'ın yarattığı nimetlerin hemen hemen tamamı beş duyu organının algılayacağı ve takdir ederek yaratıcısına şükredebileceği mahiyette yaratılmıştır. Dünya hayatında bu duyu organları ile Allah'a şükreden ve ibadet eden azalar, ahirette de mükâfatını almadan geri kalmamalıdır.

d) Mahşer: İsrâfil'in ikinci kez sûra üflemesiyle birlikte dirilen insanlar hesaplaşmak üzere hızlıca mahşer meydanına doğru koşarlar. İnsanların hesap vermek üzere toplandığı bu yere mahşer adı verilmektedir. Dirilen mahlûkatın toplandığı mahşer, geniş, düz, binasız, yepyeni bir yer olacaktır.⁴⁴

Hız. Peygamberden rivayet edilen birçok hadiste, insanların mahşere yürüyerek, binek üzerinde ve ateş azabı içerisinde olmak üzere üç grup halinde sevk edileceği anlatılmıştır. Mahşerde toplandıktan sonra mahşer yerinde Peygamberimizin eline "Livâü'l-Hamd" sancağı verilecektir. Başta Hz. Âdem olmak üzere bütün Peygamberler bu sancağın altında toplanacaktır. Mahşerde insanların muhakemesinin bir an önce yapılması için Peygamberimiz bizzat şefaatte bulunacaktır. Onun bu şefaatine "şefaati uzma" adı verilir. Onun ulaştığı bu makama da "Makam-ı Mahmud" adı verilir. O gün bazı kimseler sıkıntı içinde olan bir takım insanlara Hz. Âdem'e gitmelerini söyleyeceklerdir. Hz. Âdem yasak ağaçtan yediğini hatırlayacak ve onları Hz. Nuh'a gönderecek, Hz. Nuh da Hz. İbrahim'e, o da Hz. Musa'ya yollayacaktır. O da Hz. İsa'ya, o da son Peygamber Hz. Muhammed'e gönderecektir. Sonra Peygamberimiz en güzel hamd ve senalarla Allah'a yalvaracak, akabinde yüce Allah ona şefaati yetkisi verecektir.⁴⁵

e) Mizân: Terazi, tartma, tartılma gibi anlamlarına gelen mizan,⁴⁶ iyilik ve kötülüklerin ölçülüp tartılacağı, biçimi ve mahiyeti bilinmeyen manevi bir ölçü aletidir.⁴⁷ Orada amel defteri tartılır ya da bir şekil aldıktan sonra bizzat ameller tartılır. Kelamcılara göre mizanın hikmeti, Allah'ın yaratıklarına olan adalet ve lütfünü ortaya koymak, âhirette fazilet ehlinin açıklanması ve isyankârların ise rezil olmasına yöneliktir.⁴⁸ Kıyamet gününde iyi ve kötü amellerin tartılarak

⁴³ Abdullatif Harputi, *Kelam Tarihi*, (Sade.: Muammer Esen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 121.

⁴⁴ Muhiddin Bağçeci, "Mahşer", *İslam Ansiklopedisi*, V, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, 84; İsmail Erdoğan, "Armeios Oğlu Er Hikayesi Bağlamında Platan'un Ölümünden Sonraki Hayat İle İlgili Görüşlerinin Dini ve Felsefi Analizi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, 2004, 18; bkz.: Muhasibi, **a.g.e.**, 17; Eş'ari, *el-İbâne*, 265.

⁴⁵ Bağçeci, **a.g.m.**, 84.

⁴⁶ Esen ve bşk, **a.g.m.**, 328.

⁴⁷ Teftazâni, **a.g.e.**, 205.

⁴⁸ Mehmet Şakir Çörüş, *İrşad'ül-Gafilin*, Sema Yayınları, İstanbul, 1983, 244.

miktarlarının bilinmesine mahsus mizânın kurulacağı, iyi amellerin nurani, kötü amellerin ise zülmani şeklinde olacağı ifade edilmektedir. Allah kıyamet gününde kurulacak olan bu teraziler için Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “*Kıyamet günü adalet terazileri kuracağız. Hiçbir kimseye hiçbir haksızlık yapılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesap görenler olarak bizler yeteriz.*”⁴⁹ Ayet insanları doğru yola çağırıcı peygamberler gönderildiği için mizanın kurulacağını ve kimsenin mazeretine bakılmadan herkesin sorgulanacağını haber vermektedir.

Mizan konusunda İslam düşünürleri de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mutezile kelmacıları mizanda gerçekleşecek olan tartma işleminin bir hacim ve ağırlığa yönelik olduğu ve terazinin adalet manasında kullanıldığını da göz önünde bulundurarak, mizanın adaletle hükmetmek manasına geldiğini söylemiştir. Buna mukabil olarak selef âlimleri mizanın zahiri manaları ile bazı hadis rivayetlerine dayanarak tartma işleminin dünyadaki terazilere benzer aletlerle olacağını ileri sürmüşlerdir. Ehli Sünnet kelmacılarına gelince, onlar âhiretteki nesne ve fiillerin dünyadakilere benzemeyeceğini, bunun farklı şekillerde gerçekleşeceğini savunmuşlardır.

f) Amel Defteri: Kabirlerinden dirilen ve hesap vermek üzere hızlıca mahşer alanına telaş içinde koşan insanlar burada amel defterleri ile karşılaşılır. Amel defteri insanların dünyada benimsediği inanç ve fiillerinin kaydedildiği belge olarak tanımlanmıştır.⁵⁰ Kendilerine dünyada iken sarf ettikleri, her bir sözün ve yaptıkları her bir işin yazıldığı ve yazılanların korunduğu amel defterleri dağıtılır. Bu defterlerin mahiyetinin tam olarak ne olduğunu bilmek mümkün değildir. Bu sebeple amel defterlerini bu dünyadaki defterlere benzetmek mümkün değildir.⁵¹ Meleklerin kayıtlarını tuttıkları bu defterlerle ilgili olarak Kur'an şöyle buyurmaktadır: “*Artık kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. ‘Vay halimize’ derler, bu nasıl bir kitapmış, küçük büyük bir şey bırakmaksızın hepsini saymış dökmüş, Onlar böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*”⁵² Ayette amel defterlerinin en ufak bir ayrıntıyı bile göz ardı etmeksizin kayda geçen defterler olduğu haber verilmektedir.

Yine Kur'an amel defterlerinin cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan ve arkadan verileceğini ifade etmektedir.⁵³ Defteri sağ tarafından

⁴⁹ Enbiya, 21/47.

⁵⁰ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, III, 1991, 20; Hasan Eker, *Ahiret Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul, 1993, 85; Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yılmaz, *İslâm'da İnanç Esasları*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 297; bkz.: Sabuni, **a.g.e.**, 177; Muhasibi, **a.g.e.**, 17; Teftazani, **a.g.e.**, 48.

⁵¹ Ergün Çapan, Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslüman'ın Yol Haritası*, (Edit.: Ergün Çapan), Işık Yayınevi, İstanbul, 2006, 197.

⁵² Kehf, 18/49.

⁵³ Orhan Çeker, “Amel Defteri”, *İslam Ansiklopedisi*, I, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, 180.

verilenlere “Ashab-ı yemin” ve defteri sol tarafından verilenlere “Ashabı şimal” adı verilir. Defterlerin sağdan verilmesi bir mükâfatın nişanesiyken, sol taraftan verilmesi ise bir cezanın göstergesidir. Bu amel defterinde yazılı olan iyi ve kötü amellerin belirleyicisi bizzat insandır. Çünkü amel defterleri sadece insanların yaptığı amelleri yazar. İnsanın kendi amel defteri ile ilgili olarak başkasını suçlamasına imkân yoktur. Bu defter o büyük günde kimisinin yüzünü ağartacak, kimisinin de yüzünü karartacaktır. Defterlerin dağıtıldığı gün zor bir gün olup, defterlerini sağlarından alanlar kurtuluşa erenler, sollarından alanlar ise cezaya müstahak olanlardır. Amel defteri kendisine gösterilen insanın bir sonraki durağı, yaptığı iyi ve kötü amellerin tartılacağı mizandır.

g) Sırat: “Sırat” yol anlamına gelmektedir.⁵⁴ Kelami kaynaklarda geçen tanıma göre ise cehennem üzerine kurulan, müminlerin rahatlıkla geçeceği, kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceği köprüdür. Sırat köprüsü adı verilen şey kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür. Burada kıldan ince kılıçtan keskin ifadesi, sırat köprüsünün çok hassas bir düzen içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu köprüden herkes geçecektir. Cennete giden de cehenneme düşen de bu köprüden geçmek zorundadır. Günahkârların bu köprüden geçerken, ayakları sürçecek ve kızgın alevli cehenneme düşeceklerdir. Müminler ise amellerine göre değişebilen bir hızla bu köprüden geçeceklerdir. Hz. Peygamberimizin bildirdiğine göre bu köprüden ilk geçenler, o ve onun ümmeti olacaktır. Sonrada diğer müminler amellerine göre bu köprüden geçeceklerdir.⁵⁵

h) Cennet: “Cennet” bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir.⁵⁶ Bütün dini inanışlara göre müminlerin ölümden sonra huzur ve saadet içinde yaşayacakları yerdir.⁵⁷ Peygamber’in davetine uyarak iman edip, kulluk vazifelerini gereği gibi yapan temiz ve muttaki insanlar için hazırlanmış bir huzur ve saadet yurdudur.⁵⁸ Kur’ân’da cennet ebedi ikamet yeri olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ Kâf Suresi’nde şöyle buyrulmaktadır: “*Cennet takva sahiplerine uzak olmayarak yaklaştırılmıştır. İşte size vaad olunan şu gördüğünüz cennettir ki, o Allah’ın taatına dönen, onun (hudud ve ahkâmına) riayet eden çok esirgeyici Allah’a bütün samimiyetiyle gıyaben saygı gösteren, hakkın taatına yönelmiş bir*

⁵⁴ Ramazan Ege, “Tarîk, Sebîl, Şîr’a, Kelimelerinin Arap Dili açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur’ân-ı Kerim’de Kullanılışları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, İzmir, 2004, 22.

⁵⁵ Mustafa Akçay, “Sırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 2009, 118.

⁵⁶ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mudur?”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII-2, Diyarbakır, 2005, 53.

⁵⁷ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, VII, 1993, 374.

⁵⁸ bkz.: Ömer Nesefi, **a.g.e.**, 232; Sabuni, **a.g.e.**, 178; Muhasibi, **a.g.e.**, s. 23; Eş’ari, *el-İbâne*, 267; a.y., *Makalatül İslamiyyin*, 312; Bağdadi, **a.g.e.**, 348; Teftazani, **a.g.e.**, 48; s. 312; Gazzali, **a.g.e.**, 135.

⁵⁹ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2003, 4.

kalple gelen kimselere aittir."⁶⁰ Ayette cennetin gerçek anlamda iman eden ve yüzünü Allah'a dönen kulların mükâfat yurdu olduğu haber verilmektedir. Yine cenneti konu edinen diğer ayetlerde de Allah cennette mümin kullarına birçok nimet vereceğini vaad etmiş ve bu ayetlerde cehennem dehşetinin karşısına cennet nimetleri konulmuştur.⁶¹

Zümer Suresi'nde cennet nimetleri olarak müminlere tahsis edilecek olan köşklerden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Fakat Rablerinden korkanlar için üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah verdiği sözden caymaz.*"⁶² Burada ayet cennet köşklerinden bahsetmekte, üst üste bina edilen katlardan oluşan köşkların ve onların altından akan ırmakların canlandırıldığı manzara gözler önüne serilmektedir.⁶³ Yine Tûr Suresi'nde cennet nimetlerinden olan koltuklara değinilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak.*"⁶⁴ Bu ayetlerde sıra sıra dizili olan cennet koltukları rahatlık ve konforu çağrıştırmakta, nimetler içerisinde olmanın verdiği zevk hissettirilmektedir. Ayetin devamında cennet hurileri zikredilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Onları iri gözlü hurilerle evlendirmişizdir.*"⁶⁵ Burada ise cennette iri gözlü hurilerin, mümin kullara bir nimet olarak sunulacağı haber verilmektedir. "*Bu konutlarda gözleri erkeklerinden başkasını görmeyen, daha önce ne insan ve ne de cin kökenli bir erkeğin el değdirmediği eşler vardır.*"⁶⁶ Bu ayette cennetteki eşlerin duygularının ve bakışlarının temizliğinden, iffetli oluşları ve eşlerinden başkasına bakmayışlarından bahsedilmektedir.

Müminlere verilen nimetler bunlarla da kalmamaktadır. Orada, cennetliklere istedikleri cinsten meyveler ve etler ikram edilecektir. "*Bu konutların bahçelerindeki ağaçlarda her meyvenin iki çeşidi vardır. Her iki konutun bahçelerindeki ağaçların meyveleri yere yakındır, kolayca devşirilebilirler.*"⁶⁷ Bu ayette cennet meyvelerine değinilmekte, bahçedeki ağaçlarda her meyveden iki çeşit bulunduğu ve meyvelerin yere yakın olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca bir diğer cennet nimeti olarak da kadehlerde içkiler sunulacağı ayetlerde bildirilmektedir. Ama bu dünya içkilerinden değildir, çünkü dünya içkileri dudak ve dillerden boş ve yakışık almayan sözler çıkmasına yol açmakta, duygulara ve organlara günah ve isyan tohumları ekmektedir. Oysaki Cennet içkileri arınmış ve temizlenmiştir. Kur'an'da bir diğer cennet nimeti olarak tertemiz masum ve parlak yüzlü genç çocukların (gılmanlar) olacağı haber

⁶⁰ Kâf, 50/31-33.

⁶¹ Thomas J. O'shaughnessy, "Kur'an Cenneti", (Terc.: Ömer Kara), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Van, 2000, 397.

⁶² Zümer, 39/20.

⁶³ Kutub, *Fi Zilal*, V, 3046.

⁶⁴ Tûr, 52/19.

⁶⁵ Tûr, 52/20.

⁶⁶ Rahman, 55/56.

⁶⁷ Rahman, 55/52-54.

verilmektedir. Temiz mi temiz, her türlü kirden uzak olan bu gençler cennettekilerin kadehlerini doldurmak ve hizmetlerinde bulunmak üzere onların aralarında gezerler. Kur'an' da bunlar gibi daha birçok cennet nimetine değinilmektedir.⁶⁸

1) Cehennem: Cehennem kelime itibari ile “derin kuyu” anlamına gelmektedir. Kelami kaynaklarda kâfir ve günahkâr kimselerin azap çekecekleri yerdir.⁶⁹ Kâfir, münafık ve müşrikler cehennemde ebedi kalırlar. Orada asla ölmezler ve azapları da hafifletilmez. Tövbe etmeden günahkâr olarak ölen ve Allah'ın kendilerini affetmediği müminler ise, cehennemde azap görseler de orada ebedi kalmazlar. Cehennemde kendilerine günahları kadar azap edilir, azabını görüp cezasını çektikten sonra cennete girer ve orada ebedi kalırlar.

Âhirette cehennem azabı ateşle olacaktır. Çünkü ateş insan bedenine çok büyük bir acı ve azap verir. Ancak Cehennem ateşinden Allah'ın inanan kulları uzak tutulacaktır. Kur'an'ın açıklamalarına göre hiç kimse için ne mutlak cennet, ne de mutlak cehennem söz konusu değildir. Ancak herkes dünyada yapmış olduğu ameline ve Allah'ın huzurunda vereceği hesaba göre cennete ya da cehenneme gidecektir. Dünyada ameli güzel olmayan cehennemde Rabbine yalvaracak ve yok olmak isteyecektir. Ayette bu durum şöyle açıklanmaktadır: “Şöyle yakardılar: *Ey malik ne olursun, Rabbin canımızı alsın.*”⁷⁰ Uzaktan, derinden gelen feryat halindeki bu ses, cehennem azabının şiddetinden yok olmak, ölmek isteyen insanların feryadıdır ve azabın şiddetini ortaya koymaktadır. Cehennem kurtuluşun, ölümün ve umudun, olmadığı bir yerdir. Doymak bilmeyen, hırslı, aç gözlü ve gazaplı cehennemden hiç kimsenin kaçıp kurtulma ümidi yoktur. Davet olundukları hidayet yolundan yüz çeviren cehennemlikleri kendisine çağırmakta ve cehennemliklerde onun çağrısına icabet etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Cehennem günahkârları uzaktan gördüğünde öfkeden patlayacak hale gelip kaynamaktadır.⁷¹ Cehennemden doymak bilmeyen bu durumu Kur'an'da şöyle dile getirilmektedir: “*O gün ki, cehenneme ‘Doldun mu?’ diyeceğiz, o ‘daha ziyade var mı?’ diyecek.*”⁷²

Yine Gâşiyeye Suresi'nde şöyle buyrulmaktadır: “*Onlar için kuru dikenden başka bir yiyecek yoktur. Ki o ne semirtir ne de açlığı giderir.*”⁷³ Bu ayet cehennemliklerin yiyeceği olan darıdan bahsetmektedir. Kâfirlerin cehennemdeki yiyeceği olan darının, cehennemden ortasında biten zakkum ağacı ile ilgili haberlere dayanılarak, cehennemde bulunan ateşten bir ağaç olduğu

⁶⁸ Kutub, *Meşahidül Kıyame*, 101 vd.; Ömer Kara, *Ebedi Saâdet Cennet*, Bilge Adamlar Yayınları, İstanbul, 2009, 143 vd.; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Cennet Tasviri*, (Terc.: İsmail Hakkı Sezer), Uysal Yayınları, Konya, 1994, 133 vd.

⁶⁹ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 1993, 225.

⁷⁰ Zuhruf, 43/97.

⁷¹ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2011, 108.

⁷² Kaf, 50/30.

⁷³ Gasiye, 88/6-7.

söylenilmektedir. Bazıları ise, develerin yeşil iken yediği ve adına “Şibrık” denilen yere yapışık bir çeşit dikendir demişlerdir. Bu diken kökünden koparılıp kurduğunda adına “dari” denilir ki develer onun acılığına dayanamazlar çünkü zehirlidir. Bu açlığı gidermeyen dari, öteki yiyecek çeşitleri ile birlikte cehennemliklerin yiyecekleri gıdalardan bir çeşittir. Kur’an cehennem yiyeceklerinden haber verirken “Zakkum” adı verilen bir ağaçtan da bahsetmektedir. *“Cennet gibi konak mı hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Biz, o ağacı zalimler için fitne yaptık. O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanın başı gibidir. İşte cehennemlikler bundan yer ve karınlarını bununla doldururlar.”*⁷⁴ Ayete göre Zakkum ağacı cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanın başına benzer. İnsanlar, şeytanların başlarının nasıl olduğunu bilmezler. Ancak başlarının korkunç olduğundan şüphe yoktur. Yüce Allah bu ağacı zalimler için bir deneme aracı kılmıştır. Çünkü ağacın adını duyduklarında müşrikler alay etmişler ve ateşin olduğu yerde ağacın yetişmeyeceğini söylemişlerdi. Fakat burada söz konusu olan zakkum ağacı, onların bildikleri yemiştten başka bir şeydir. Cehennemlikler bundan yer ve karınlarını bununla doldururlar. Bu ağacın meyvesi, onların boğazlarına takılınca, içtiklerinde karınlarını yakıp kavurunca, onlar susuzluğu giderecek ve susuzluğun alevini söndürecek bir içeceğin soğukluğunu ararlar. Onlar bu yemeğin üstüne bulanık, çok sıcak, kaynar bir sıvı içerler. Bu günlük öğünlerinden sonra, bu kötü sofrayı terk edip devamlı kalacakları yerlerine giderler.⁷⁵

Allah Mürselât suresi 29. ayette de cehennem gölgesinden haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: *“Şimdi inkâr ettiğiniz yere koşunuz! Üççatallı gölgeye koşunuz. Serinlik sağlamayan ve alevden korumayan gölgeye!”*⁷⁶ Üççatallı gölge, cehennem ateşinden yükselen ve üç kol halinde yayılan dumanların gölgesidir. Kavurucu güneşten daha beter, serinlik sağlamayan ve alevden korumayan bir gölgedir. Bu gölge boğucu, yakıcı, kavurucu bir gölgedir. Burada sırf alay üslubunun bir uzantısı olarak ona gölge denmiştir. Yine Vâkıa süresinde cehennem gölgelerinden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Mücrimler bir gölgeye sığınyor: (Mücrimler) zifiriden sisli-boğucu bir gölge içinde, ne serin ne de kerim!”*⁷⁷ Bu ayette tab’an ismi verilen cimri ve sıkıcı bir gölgeden bahsedilmektedir. Bu gölge suçlulara iyi davranmaz ve güler yüz göstermez, ne bir serinlik verir ve ne de ufak bir yarar sağlar.⁷⁸

Mülk suresi 7. ayette ise cehennem uğultusundan bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu*

⁷⁴ Saffât, 32/62-66.

⁷⁵ Kutub, *Fi Zılâl*, VI, s. 3897.

⁷⁶ Mürselât, 77/29.

⁷⁷ Vâkıa, 56/43-44.

⁷⁸ Kutub, *a.g.e.*, VI, s. 3793.

işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak."⁷⁹ Bu ayette cehennem canlı bir varlık gibi sunulmakta, cehennemin öfkeyle köpürdüğü ve uğutular içinde fokur fokur kaynadığı haber verilmektedir. Kısacası Kur'an'da cehennem kıvılcımlarından, yiyeceğinden, içeceği, gölgelerinden ve cehennemde cehennemliklerin göreceği kötü muamelelerden detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Bunda ulaşılmak istenen amaç ise insanları uyarmak ve onları böyle dehşet verici bir azaptan sakındırmaktır.

Sonuç

Ahirete iman, gaybe imandır. Bu konuda insanların bildikleri ancak Allah'ın Kur'an'da ve Peygamber'in hadislerde bildirdiklerinden ibaret olup, kişisel gayretlerle bundan daha fazlasını elde edebilmek mümkün değildir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar geçen tarihi süreç içerisinde genelde Allah'a iman eden toplumların ahirete de iman ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte Allah inancına sahip olduğu halde ahiret hayatını inkâr eden toplumlar da dikkat çekmektedir. Örneğin, Mekke müşrikleri Allah'a iman etmekle birlikte, ahiret hayatını yani yeniden diriliş olayını katı bir şekilde inkâr etmiş ve hayatın sadece dünya hayatından ibaret olduğu düşüncesinde ısrar etmişlerdir.

Onların bu yanlış inançlarını düzeltmek ve onlara ahiret inancını telkin etmek için gerek hadislerde, gerekse Kur'an'da çok sayıda akli ve nakli delile başvurulmakla birlikte, ahiret hayatında meydana gelecek hâdiseler detaylı bir şekilde anlatılmakta ve bu suretle gayb âlemine bir pencere açılmaktadır. Kur'an'da ve sahih hadislerde sûr'a ilk üfürülüş ile birlikte kâinatta ne kadar canlı varsa hepsinin öleceği, insanın ölümü ile birlikte kabre konulmasıyla kabir/berzâh hayatının başlayacağı haber verilmektedir. İsrâfil'in ikici kez sûra üflemesiyle kabir hayatı sona erecek, hesap vermek üzere diriliş gerçekleşecektir. Dirilişin ardından gerçekleşecek olaylara dair Kur'an'ın beyan ettiği hususlardan bir diğeri ise insanların mahşer adı verilen bir yerde toplanacak olmalarıdır. Bu yerde mizan terazileri kurulacak, akabinde mizanda ameller tartılacak, amellere göre amel defterleri verilecektir. Amelleri güzel olanlar amel defterlerini sağ taraftan alırken, amelleri güzel olmayanlar defterlerini sol taraflarından alacak ve cennet ve cehenneme sevk edileceklerdir.

Kaynaklar

AKÇAY, Mustafa: "**Sırat**", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul 2009. (118-119).

AKKAD, Abbas Muhammed: **el-Felsefetü'l-Kur'aniyye**, Dârü'l-Hilâl, Kahire 1962.

---

⁷⁹ Mülk, 67/7.

- ATAY, Hüseyin: **İslâm İnanç Esasları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- ATAY, Hüseyin: **Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- BAĞÇECİ, Muhiddin: “**Mahşer**”, *İslam Ansiklopedisi*, V, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000. (84-89).
- BAĞDADI, Abdülkahir, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Darü'l-Marife, Beyrut 1987.
- BEBEK, Adil: “**Cennet Meyveleri Örneğinde Âhiret Hayatına Kelami Bir Bakış**”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, İstanbul 2005. (1-18).
- BEBEK, Adil: “**Sûr**”, *TDV Ansiklopedisi*, XXXVII, TDV Yayınları, 2009.
- BULUT, İsmail: **Şah Veliyullah Dehlevi'nin Kelâmî Görüşleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- CEVZİYYE, İbn Kayyım: **Cennet Tasviri**, (Terc.: İsmail Hakkı Sezer), Uysal Yayınları, Konya 1994.
- ÇAPAN, Ergün: **Bir Müslüman'ın Yol Haritası**, Işık Yayınevi, İstanbul 2006.
- ÇELEBİ, İlyas: “**Ölüm ve Sonrası**”, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara 2012. (678-698).
- ÇELİK, Ahmet: “**Kur'ân'a Göre Âhiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü**”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 2001. (182-193)
- ÇÖRÜŞ, Mehmet Şakir: **İrşad'ül-Gafilin**, Sema Yayınları, İstanbul 1983.
- DEMİRCİ, Kürşat: “**Kabir**”, *TDV Ansiklopedisi*, XXIV, 2001. (33-35).
- EGE, Ramazan: “**Tarîk, Sebîl, Şir'a, Kelimelerinin Arap Dili açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışları**”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, İzmir 2004. (19-31).
- EKER, Hasan: **Ahiret Bilinci**, Denge Yayınları, İstanbul 1993.
- ERDEMCI, Cemalettin: **Kelam İlmine Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul 2012.
- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan: **el-İbane an Usûli'd-Diyâne**, Medine 1410.
- EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan: **Makalatül İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, Mektebetü'n-Nehda, Kahire 1979.

- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid: **Filozofların Tutarsızlığı**, (Terc.: Mahmud Kaya-Hüseyin Sarioğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- GAZZALÎ, Ebu Hamid: **İhyâu Ulûmid-Din**, Daru's-Selam, Kahire 2003.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid: **Kur'an'ı Kerim'de Ahiret ve Kıyamet**, (Terc.: Ömer Bağ), Hakikat Kitapevi, İstanbul 2009.
- GÜNGÖR, Mevlüt: **“Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”**, *Dini Araştırmalar*, sayı: 23, Ankara, 21. (13-28).
- GÜRKAN, Salime Leyla: **“Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”**, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2003. (1-48).
- HARMAN, Ömer Faruk: **“Cehennem”**, *TDV Ansiklopedisi*, VI, 1993. (225-226).
- KARA, Ömer: **Ebedi Saâdet Cennet**, Bilge Adamlar Yay., İstanbul 2009.
- KILAVUZ, Ahmet Saim: **“Amel Defteri”**, *TDV Ansiklopedisi*, III, 1991. (20-21).
- KUTUB, Seyyid: **Fi Zılâli'l-Kur'an**, IV, Darü's-Şuruk, Beyrut 1972.
- KUTUB, Seyyid: **Kur'an'da Edebi Tasvir**, Hikmet Yayınları, İstanbul 2011.
- KUTUB Seyyid: **Meşahidül Kıyame fil-Kur'an**, Darü'l-Maârif, Kahire 1966.
- MUHASİBÎ, Haris: **Kitabü't-Tevehhüm**, Mektebetü'n-Nehdati'l-İslamiyye, Kahire 1980.
- NESEFÎ, Ebu Müin Meymûn İbn Muhammed: **Bahrü'l-Kelam fi Akaid-i Ehli'l-İslâm**, Matbaatu Maşriki'l-İrfan, Konya 1327.
- NESEFÎ, Ömer: **Metni Hakakiki Akaidi'l İmam en Nesefi**, Sahafiye-i Osmaniyye, İstanbul 1293.
- O'SHAUGHNESSY, Thomas J.: **“Kur'ân Cenneti”**, (Terc.: Ömer Kara), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Van 2000. (397-428).
- ÖZLER, Mevlüt: **“Kelam Tarihi”**, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara 2012. (21-40).
- ÖZTÜRK, Abdülvahap: **İmam-ı Azâm Ebu Hanife ve Eserleri**, Çınar Matbaası, İstanbul 2012.
- SÂBUNÎ, Nûreddin: **el-Bidaye fi Usuli'd-Din**, Külliyyete bi Cemaati Marmara, İstanbul 2011.

- SEMERKANDI, Ebu'l-Leys: **Arifler Bahçesi**, (Terc: Abdulkadir Akçiçek), Bedir Yayınevi, İstanbul 2008.
- SOYSALDI, Mehmet: **“Kur”an-ı Kerim’e Göre Âhiret İnancı**, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Elazığ 1996. (43-66).
- TEFTAZANI: **Kelam ilmi ve İslam Akâidi**, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- TUNÇBİLEK, Hasan Hüseyin: **“Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mudur?”**, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Diyarbakır 2005. (51-75).
- TÜRCAN, Galip: **Kur’an’da Ahiret İnancı**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2002.
- ÜNVERDİ, Mustafa: **“Kur’ân’da Âhiret İnancı Bağlamında, Adana ve Hatay Bölgesindeki Tenasüh ve Reenkarnasyon İnançlarının Değerlendirilmesi”**, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/2, Çorum 2004. (277-300).
- YARAN, Cafer Sadık: **“Death and Immortality in İslamic Thought”**, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, Samsun 1998. (97-123).
- YAVUZ, Ömer Faruk: **“Kur’an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”**, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/3, 2006. (160-198).
- YILMAZ, Ali: **“Kur’an’ı Kerim’de Yevm/Gün Kavramıyla Zikredilen Âhiret İsimleri”**, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Ankara 2000. (144-159).
- YOLCU, Abdullah: **Ahirete İman ve Müslüman’ın Hayatındaki Etkisi**, Gureba Yayınları, İstanbul 2010.